

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
доктору юридичних наук, доценту,
завідувачу наукової лабораторії
Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Дороніну Івану Михайловичу*

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, старшого дослідника
Штефан Анни Сергіївни
на дисертацію Тимошенко Єлизавети Анатоліївни на тему:
«Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) практично в усі сфери людського життя відкрило багато нових можливостей і перспектив. Здатність ШІ швидко аналізувати мільйони одиниць даних та вилучати з них необхідну інформацію, керувати виробничими процесами, здійснювати медичну діагностику, генерувати тексти, зображення та інші об'єкти, виконувати інші дії, які донедавна були виключною прерогативою людини, докорінно змінила світ. Водночас перед людством постали нові загрози, викликані недобросовісним використанням ШІ, спрямованим на заподіяння шкоди. За останні роки у різних країнах світу були виявлені факти незаконного збору особистих даних, втручання у виборчий процес, поширення фейкового контенту з метою впливу на суспільну думку і низку інших порушень, вчинених з використанням ШІ. За відсутності правових норм, які визначають межі дозволеної поведінки користувачів ШІ і наслідки порушення ними прав та інтересів інших осіб, неможливо досягти належного рівня правопорядку у державі. Тому для усіх правових систем світу нагальною потребою є забезпечення правових засад використання технологій ШІ, включно з обмеженнями у їх використанні та відповідальністю за заподіяну шкоду.

Надзвичайно актуальним це питання є і для України, однак на сьогодні у нашій державі існує лише Концепція розвитку ШІ, яка зорієнтована на

визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій ІІІ, проте не забезпечує інші потреби. Цікаво відмітити, що Україна однією з перших у світі надала безпосередню правову охорону об'єктам, які генеруються ІІІ без безпосередньої участі людини (ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 року), однак використання технологій ІІІ у нашій державі досі здійснюється в умовах правової невизначеності. Тому проблематика законодавчого забезпечення впровадження і використання цих технологій є надзвичайно актуальною і важливою, що відповідно свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження Є. А. Тимошенко.

Обґрунтованість положень, сформульованих у дисертації, забезпечується вибором методологічної бази, котра охоплює усі основні методи наукового пізнання, що застосовуються юридичною наукою. Це дозволило дисертантці успішно розв'язати усі поставлені завдання: дослідити генезу наукових досліджень правового забезпечення ІІІ як явища науково-технологічної сфери та соціально значущого феномену; проаналізувати методологічні засади розвитку наукових досліджень застосування ІІІ; розкрити функціональну цінність та галузеву специфіку застосування ІІІ; проаналізувати міжнародні правові акти щодо становлення та застосування ІІІ; розглянути нормативно-правове забезпечення застосування ІІІ в Україні, зокрема в цивільних правовідносинах; дослідити юридичні основи застосування ІІІ в інформаційному суспільстві; розкрити основні проблемні аспекти застосування технологій ІІІ в Україні та іноземних державах та надати; запропонувати шляхи вдосконалення національного законодавства щодо ІІІ, зокрема в контексті захисту прав споживачів; виокремити правові методи та теоретичні моделі адаптації окремих форм та алгоритмів ІІІ до суспільних відносин в Україні.

Про обґрунтованість результатів дослідження свідчить критичний аналіз численних наукових джерел і законодавчих актів, що створило основу для належного обґрунтування наукових положень, висновків і пропозицій.

Оцінка змісту дисертації, її основних положень та новизни результатів наукового дослідження. Дисертація Є. А. Тимошенко складається із вступу, трьох розділів, які об'єднують 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Структура дисертації логічна, узгоджена з метою дослідження – комплексний аналіз теоретико-правових джерел, національних і міжнародних правових актів для правового забезпечення застосування об'єктів зі ІІІ в Україні в цивільних правовідносинах – і поставленими завданнями, котрі, в свою чергу, відповідають суті теми дослідження.

Детальне ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що Є. А. Тимошенко зроблено низку висновків і пропозицій, які вирізняються науковою новизною, мають практичне значення і заслуговують на схвальну оцінку.

Великий науковий інтерес становить викладення дисертанткою хронології розвитку ІІІ (с. 25-35), що утворює комплексне знання про витоки, зміни і тенденції у цій сфері. Еволюція технологій була такою, що порівнюючи перші розробки із сучасними напрацюваннями, за слушним зауваженням дисертантки, можна було б стверджувати, що йдеться не про різні етапи розвитку певного явища, а про різні явища взагалі (с. 36). Розглядаючи ІІІ як комплексне та багатоаспектне явище сфери технологій та суспільно значущий феномен, Є. А. Тимошенко пропонує власний погляд на етапи його становлення (с. 40).

Аналіз доктринальних поглядів на структурну та функціональну природу ІІІ, здійснений з позиції встановлення рівня готовності наукової спільноти до регулювання технологій ІІІ (с. 42-46), дозволив зробити висновок, що наявне наукове підґрунтя не є достатнім для рішучих кроків в напрямку правової фіксації ключових положень питання регулювання ІІІ (с. 47). Варто підтримати думку дисертантки, що ефективному регулюванню ІІІ має передувати визначення його чітких характеристик як явища, проведення класифікації окремих видів ІІІ із подальшою формалізацією їх ознак, властивостей та сфер застосування, чітка формалізація відносин щодо ІІІ та його окремих форм як об'єкту правового регулювання (с. 48).

Дисертантка розвиває наукову думку про неможливість запозичення моделі правового статусу ІІІ з правового статусу людини (с. 56) та вірно зазначає про передчасність запровадження не лише правосуб'єктності ІІІ, але й принципово нової категорії осіб – електронних осіб, які стали б повноцінним суб'єктом правовідносин (с. 58), що заслуговує на схвалення. Спираючись на аналіз судової практики різних держав, де суди відмовилися від визнання за ІІІ авторства на згенеровані ним об'єкти, Є. А. Тимошенко вірно відмічає, що йдеться не про самостійну мету у формі заперечення ІІІ як незрозумілого суб'єкту, а про той факт, що недостатня ясність його «правового статусу» (режиму регулювання) не дає підстав створювати прецедент, який ставив би під сумнів усталені правові основи традиційного права (с. 60).

Практичне значення має окреслення у дисертації основних положень європейського законодавства у сфері ІІІ (с. 73-86), яке, з огляду на євроінтеграційні прагнення України, має враховуватися при формуванні вітчизняних правових норм у цій сфері.

Враховуючи, що підґрунтям для впровадження правового регулювання ШІ є чітке розуміння його природи, спираючись на аналіз дефініцій ШІ у законодавчих актах різних держав, дисертантка пропонує удосконалення поняття ШІ (с. 90-91) та робить слушний висновок, що сучасний етап правового осмислення ШІ на всіх рівнях ще не завершено, а виробленню чітких правових категорій ШІ, їх меж та діапазону ефективного та безпечного застосування має передувати широка та поглиблена міжгалузєва дискусія із урахуванням філософсько-правових, соціально-психологічних, етичних та техніко-юридичних основ ШІ як феномену насамперед сфери технологій та правового явища (с. 91).

Схвальну оцінку викликає виділення у дисертації блоків питань, які повинні бути вирішені при формуванні механізму правового регулювання використання технологій ШІ: етичний аспект (недопустимість порушення прав людини, у тому числі окремих груп осіб, через економічну доцільність запровадження окремих форм штучного інтелекту); проблема доступності механізмів ШІ для кожного громадянина (фінансова, технічна, географічна, фізіологічна); безпековий аспект (проблематика ефективного технічного та правового контролю результатів та наслідків застосування окремих форм ШІ, безпека інформації) (с. 118-119). Крім того, дисертанткою виокремлено низку проблем, які слід вирішити при розробці механізму правового регулювання ШІ: проблема оптимального контролю з боку держави (ефективність проти невтручання та неперешкоджання розвитку технологій ШІ та автоматизації виробництва); соціальне забезпечення громадян через скорочення робочих місць; конфлікт інтересів суб'єктів відносин щодо ШІ (с. 121).

Цікавими і практично значимими є запропоновані у дисертації підходи до удосконалення чинного законодавства України у контексті впровадження категоріального поняття «штучний інтелект» у повсякденне життя суспільства (с. 142-147). Ведучи мову про відповідальність, Є. А. Тимошенко пропонує розглядати ШІ як джерело підвищеної небезпеки, що характеризує властивості речей, які при певному технічному розвитку не піддаються повному контролю людини, внаслідок чого створюють велику вірогідність завдання шкоди стороннім особами та матеріальним благам (с. 146).

Викладаючи свій погляд на моделі розвитку законодавства щодо застосування технологій ШІ, дисертанткою визначено низку потреб, які слід врахувати при формуванні правових норм: 1) ШІ має бути чітко усвідомлюваним явищем, визначені межі якого є критерієм і для визначення обмежень у правових відносинах щодо ШІ. Має бути дотримана предметна спрямованість законодавства щодо ШІ, визначеність нормативних правил щодо регулювання ШІ; 2) має існувати система нормативно встановлених

гарантій щодо результатів роботи (цілевстановленого застосування) ШІ; 3) має існувати нормативно визначений порядок обмежень щодо створення та застосування технологій ШІ; 4) має бути регламентовано правовий статус розробника ШІ з урахуванням прав на технологію, на якій засновано ШІ, та меж відповідальності; 5) має бути встановлено відповідальність інших учасників правовідносин щодо користування технологією ШІ, прав розробника, а також результатів роботи ШІ (с. 163).

Аналіз дисертації дозволив виявити й інші здобутки Є. А. Тимошенко, які заслуговують на підтримку. Загалом наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, є результатом авторського осмислення проблем обраної тематики і мають належний рівень обґрунтованості.

Теоретичне і практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що сформульовані у ньому положення можуть бути використані науково-дослідницькій діяльності – для подальшого опрацювання правової природи штучного інтелекту, визначення ефективних шляхів його інтеграції до сучасних напрямків освітньої, правової, наукової діяльності; законодавчій діяльності – з метою вдосконалення чинного регулювання відносин, які виникають у процесі застосування ШІ в різних сферах; навчальному процесі – для формування у здобувачів освіти різних рівнів розуміння проблем застосування ШІ в різних сферах, не тільки з боку можливих перспектив, а й ризиків, які важливо враховувати у процесі формування правового забезпечення.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Дисертація Є. А. Тимошенко є самостійним та завершеним дослідженням. Її положення і висновки відображені у 9 наукових статтях, з яких 3 опубліковані у періодичних наукових виданнях інших держав з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію, 6 – у фахових виданнях України, 6 тезах доповіді на наукових і науково-практичних конференціях та інших наукових заходах.

Наукові публікації дисертантки відповідають вимогам п. 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Є. А. Тимошенко відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23

березня 2016 р. № 261, та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Оформлення дисертації не повністю відповідає Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40:

1) у вступі дисертації відсутня інформація про особистий внесок здобувача щодо наукових праць, опублікованих у співавторстві (п. 8 Вимог до оформлення дисертацій). Ця інформація наведена після переліку публікацій Є. А. Тимошенко в анотації;

2) у вступі дисертації відсутня інформація про апробацію матеріалів дисертації (п. 8 Вимог до оформлення дисертацій);

3) формулювання положень новизни другого рівня «удосконалено» не містять інформації про відмінності одержаних дисертанткою результатів від відомих раніше результатів (п. 8 Вимог до оформлення дисертацій);

4) дисертація не містить обов'язкового додатку зі списком публікацій здобувачки за темою дисертації та відомостями про апробацію результатів дисертації (п. 13 Вимог до оформлення дисертацій).

Дисертація містить належним чином оформлені посилання на джерела, згадані у тексті.

Дискусійні положення та зауваження. Поряд із загальною позитивною оцінкою дисертації слід зазначити, що окремі її положення є дискусійними або потребують уточнення.

1. У другому пункті новизни першого рівня зазначено про розробку пропозицій щодо внесення змін до національного законодавства з метою створення основ категоріального апарату, пов'язаного з застосуванням ШІ (с. 20). Формулюванню цього пункту бракує наукової визначеності концепції, яка розроблена дисертанткою. Ця концепція має подаватися не крізь призму «уперше розроблено пропозиції до законодавства», а у вигляді наукового положення про те, як ШІ повинен позиціонуватися у правових нормах і які особи задіяні у відносинах, пов'язаних з використанням ШІ. Тому хотілося б уточнити позицію дисертантки щодо цього наукового положення.

2. Третій пункт новизни першого рівня містить запропоновану дисертанткою дефініцію ШІ (с. 21). В той час як сама дефініція заслуговує на схвальну оцінку, не можна погодитися з віднесенням цього положення до тих, які пропонуються уперше: оскільки існує багато визначень ШІ, включно з нормативно закріпленими, уточнення існуючих дефініцій або формулювання

нових має відноситися до другого рівня новизни – «удосконалено». Водночас може бути запропоновано новий критерій (критерії) чи нову ознаку (систему ознак) для уточнення визначення певного поняття, що дозволяє стверджувати про першість у покладанні на такий критерій (критерії) або ознаку (систему ознак) та їх вплив на переосмислення визначення відповідного поняття. У зв'язку з цим доцільно уточнити, що саме відрізняє наведену дисертанткою дефініцію ІІІ від інших дефініцій, який критерій (критерії) або ознаку (систему ознак) було уперше застосовано для формування цієї дефініції.

3. У першому пункті новизни другого рівня вказано про удосконалення принципів правового пошуку вдосконалення механізмів правового забезпечення ІІІ (с. 21), однак не наведено суть цих принципів і не конкретизовано, що саме у них було удосконалено. У тексті дисертації відповідні положення викладені чітко (с. 170-171), однак без виділення аспектів, які удосконалені дисертанткою. Враховуючи актуальність проблематики забезпечення адекватного правового регулювання відносин щодо використання ІІІ, необхідно уточнити, про яке удосконалення зазначених принципів йдеться.

4. У третьому пункті новизни другого рівня зазначено про запропоноване розмежування дефініцій, пов'язаних із об'єктами інформаційних технологій, та виокремлення кількох основних критеріїв, за якими вони відрізняються від терміну «штучний інтелект» (с. 21). Цьому положенню бракує конкретики щодо вказаних критеріїв та правового значення їх виокремлення, що доцільно уточнити.

5. Ведучи мову про принципи правового пошуку вдосконалення механізмів правового забезпечення ІІІ, дисертантка зазначає про реформування чинних та кодифікацію нових нормативних положень у цій сфері (с. 170). Кодифікацію законодавства можна узагальнено визначити як якісне опрацювання та об'єднання правових норм, які мають спільний предмет регулювання, в один акт. Однак у дисертації пропонується внесення змін до різних Законів України – «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про захист прав споживачів» – у частині, яка стосується використання ІІІ, що не відповідає сутності кодифікації. У зв'язку з цим не зовсім зрозумілою є позиція дисертантки щодо перспективного правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням ІІІ: чи мають ці відносини регулюватися одним актом з виділенням положень щодо кожної сфери цих відносин, чи доцільно передбачити норми щодо ІІІ у різних законах, які регулюють певні сфери суспільних відносин?

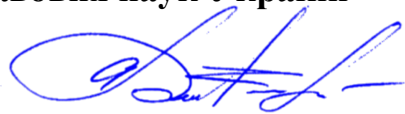
Наведені зауваження не применшують наукову та практичну цінність дисертації, не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, а

стосуються питань, які можуть стати предметом дискусії під час захисту дисертації на засіданні спеціалізованої вченої ради.

Загальний висновок щодо дисертації. Викладені в дисертації висновки та пропозиції є теоретично обґрунтованими та достатньо аргументованими. Дисертація містить раніше не захищені наукові положення та одержані автором нові результати, які в сукупності розв'язують конкретну наукову проблему, що має значення для удосконалення правової регламентації використання ШІ в Україні.

Дисертація на тему «Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні» не повністю відповідає вимогам, визначеним у Наказі Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами). Дисертація відповідає вимогам, встановленим у «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, та у «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка, Єлизавета Анатоліївна Тимошенко, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Офіційний опонент,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач відділу авторського права і суміжних прав
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України**



Анна ШТЕФАН